

ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ ДІЯЛЬНОСТІ КРЕДИТНИХ СПІЛОК УКРАЇНИ

У різних країнах та в різні періоди часу функціонували кредитно-кооперативні установи, які в залежності від законодавчого, політичного, інституційного, організаційного устрою називалися наступним чином: кредитні кооперативи, ощадно-позикові товариства, каси взаємодопомоги (СРСР), кредитівки тощо.

В Україні дані установи набули широкого поширення у вигляді кредитних спілок. На сьогоднішній день вітчизняне законодавство, яке регулює діяльність даних установ, трактує їх як «неприбуткові організації». Однак, у ході перегляду різних законодавчих і нормативно-правових актів можна виявити певні розбіжності щодо визначення неприбуткового характеру діяльності кредитних спілок.

Крім того, законодавство не поділяє кредитні спілки за видами, що унеможливує їх подальше групування за класифікаційними ознаками, і як наслідок, – відсутність на сьогоднішній день їх повної та змістовної класифікації. Перелік принципів діяльності кредитних спілок також є поверхневим та не відображає усієї суті та специфіки діяльності даних парабанківських установ. Отже, дані питання потребують подальшого розгляду для формування стійкої теоретичної бази у даній сфері.

Дослідженню діяльності кредитних спілок, а також проблемам, пов'язаним з їх функціонуванням, присвячено багато наукових праць як вітчизняних, так і іноземних науковців, серед яких зокрема: М. І. Туган-Барановський, О. В. Добровольська, В. В. Гончаренко, О. Ю. Гавриленко, А. А. Пожар, О. М. Зубатенко, Б. А. Дадашев, В. В. Зіновійчук, А. М. Анциферов, С. В. Бородаєвський, І. Витанович, Г. Галаган, Г. Вендта, С. В. Войцехівський, О. Г. Волкова, О. М. Панкратова, В. О. Степанова, О. Я. Маліновська, О. О. Луцишин, Г. М. Лютова, В. С. Мохняк, В. М. Палій, Є. А. Поліщук, І. С. Ткаченко тощо [1; 5; 6]. Проте, навіть на сьогоднішній день наявні певні невисвітлені моменти діяльності кредитних спілок, що потребують подальшого розгляду та вивчення.

Мета роботи полягає у з'ясуванні та визначенні неприбуткового характеру діяльності кредитних спілок, формуванні змістовної класифікації та комплексу ключових принципів їх діяльності.

Для досягнення поставленої мети опрацьовані законодавчі та нормативно-правові акти України, наукові праці вітчизняних і зарубіжних учених. У ході

дослідження застосовувалися методи індукції та дедукції, узагальнення та порівняння.

Сучасна розвинута ринкова економіка передбачає функціонування великого різноманіття ринків, одним з яких є ринок фінансових послуг (фінансовий ринок). Основними учасниками (суб'єктами) даного ринку виступають банківські установи та фінансово-кредитні інститути небанківського типу (так звані парабанківські установи). Обидва види цих інститутів набули широкого поширення на вітчизняному ринку фінансових послуг, однак їх діяльності притаманні певні відмінності й особливості.

Небанківські фінансово-кредитні інститути (НФКІ) відрізняються від банківських наявністю вузької спеціалізації пропонованих послуг, окремим законодавством, яке регламентує і регулює їх функціонування на території України, а також наявністю окремого органу, який здійснює державне регулювання та нагляд за діяльністю таких установ.

Ключовим і невід'ємним суб'єктом фінансового ринку серед парабанківських установ виступають кредитні спілки, які функціонують поряд з іншими учасниками даного ринку. Закон України «Про кредитні спілки» визначає їх як «неприбуткові організації, які виступають фінансово-кредитними установами, що засновані фізичними особами, професійними спілками, їх об'єднаннями на кооперативних засадах з метою задоволення потреб членів (учасників) у взаємному кредитуванні та наданні фінансових послуг за рахунок їх об'єднаних грошових внесків» [4]. Неприбутковість кредитної спілки полягає в наданні кредитів своїм членам та залученні внесків (вкладів) від них на рівні, який максимально наближений до їх собівартості.

Однак, Закон України «Про запобігання та протидію легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом, фінансуванню тероризму та фінансуванню розповсюдження зброї масового знищення» зазначає, що «неприбутковими організаціями є юридичні особи, що не є фінансовими установами» [3]. Як бачимо, кредитні спілки не відповідають вимогам даного Закону, адже вони є фінансовими установами.

До того ж, кредитні спілки не відповідають визначенню вимог неприбутковості, що зазначені у Податковому кодексі України, а саме: «неприбутковими установами (які не є платниками податку на прибуток підприємств) є ті, установчими документами яких передбачена заборона розподілу отриманих доходів (прибутків) або їх частини серед засновників, учасників, членів такої установи» [7]. У той же час, Закон України «Про кредитні спілки» наголошує, що «нерозподілений дохід, що залишається у розпорядженні кредитної спілки за підсумками фінансового року, розподіляється за рішенням загальних зборів, у тому

числі між членами кредитної спілки, пропорційно розміру їх пайових внесків у вигляді відсотків (процентів)» [4].

Проблематика полягає в тому, що вітчизняне податкове законодавство ототожнює будь-яку господарську діяльність з підприємницькою. Однак, слід пам'ятати, що відповідно до Господарського кодексу України уся підприємницька діяльність є господарською, але не кожна господарська діяльність є підприємницькою [2].

Неприбуткова діяльність – це господарська некомерційна діяльність, у ході проведення якої установа отримує певний дохід, який, у свою чергу, є джерелом покриття понесених витрат на її провадження [9].

Під неприбутковим характером діяльності кредитних спілок не мається на увазі їх збитковість. Організація, яка отримує дохід, може не мати прибутку, але це не означає, що вона матиме збитки. У разі отримання доходу у таких обсягах, коли його вистачає лише на покриття витрат, установа матиме так званий «нульовий» фінансовий результат (точка беззбитковості) та не матиме ні прибутків, ні збитків. При цьому її діяльність в даному періоді буде неприбутковою, незбитковою та самоокупною [9].

У той же час, неприбуткова діяльність не завжди є безприбутковою, адже у ринкових умовах важко спрацювати без прибутків та отримати такий дохід за період, щоб його вистачило лише на покриття понесених витрат. Крім того, не можливо заздалегідь визначити суму доходу, який буде отримано в майбутньому. У певний період часу виникне невідповідність між величиною отриманого доходу та сумою понесених витрат, що призведе, відповідно, до виникнення певного фінансового результату (прибутку чи збитку).

Однак, у будь-якому випадку отримання фінансового результату у вигляді прибутку буде не метою діяльності, а наслідком неточного розрахунку цін та обсягів за наданими послугами, що не переводить установу до статусу «прибуткової». Крім того, отриманий прибуток протягом одного періоду може бути використаний на компенсацію збитків, які можуть виникати в інші періоди, і таким чином забезпечить досягнення кінцевої мети неприбуткової діяльності – ні прибутків, ні збитків [9].

Як і в будь-яких інших установах, діяльність кредитних спілок базується на певних принципах – провідних засадах, ідеях права, які в конкретному вигляді характеризують їх сутність, визначають спрямованість правового регулювання тощо. Чинне законодавство визначає такі принципи діяльності кредитних спілок, як: добровільність вступу до кредитної спілки та свобода виходу з неї, рівноправність членів кредитної спілки, самоврядування, гласність [4].

Важливо було б додати до даного переліку такий принцип діяльності кредитних спілок, як неприбутковість. Адже, як уже було з'ясовано, кредитні спілки є такими за своєю суттю. Однак, навіть у цьому випадку перелік даних принципів не є повним і вичерпним.

Саме тому пропонуємо розглянути комплекс загальних (базових) принципів «8-само», на основі яких діють такі специфічні небанківські фінансово-кредитні інститути, як кредитні спілки:

1. Самоорганізація – передбачає сукупність дій та стимулів, які спонукають до виникнення і формування відносин в колективі (між учасниками кредитної спілки) на основі вільного вибору (без впливу ззовні) прийнятих правил і процедур для реалізації та досягнення спільної мети [8].

2. Самодопомога (самозахист) – передбачає партнерство учасників кредитної спілки, їх самостійну роботу для вирішення власних (суто самодопомога) або чужих (взаємодопомога), подібних до своїх, проблем [8].

3. Самостійність (юридична та господарська) – передбачає, що кредитні спілки є самостійними структурами, наділеними правами юридичної особи, та мають самостійність у прийнятті рішень щодо провадження власної господарської діяльності.

4. Самофінансування (самозабезпечення) – передбачає відшкодування усіх видатків, які виникають у процесі діяльності кредитної спілки, за рахунок власних джерел (внески членів) [4, 8].

5. Самоокупність – передбачає покриття усіх витрат і видатків простого відтворення діяльності кредитної спілки за рахунок одержаних доходів від провадження такої діяльності (доходи = витрати).

6. Самоуправління (самоврядування) – кредитні спілки самостійно провадять свою діяльність (у межах законодавства); забороняється будь-яке втручання до неї.

7. Самовідповідальність – кредитні спілки самостійно та повністю відповідають за результати своєї діяльності відповідно до вимог чинного законодавства.

8. Саморевізія (самоконтроль) – передбачає наявність в структурі управління окремого органу – ревізійної комісії, який проводить контроль за фінансово-господарською діяльністю кредитної спілки [4].

Як бачимо, діяльності кредитних спілок притаманний широкий спектр самостійності у багатьох аспектах. У свою чергу це виступає базою, яка формує ключові та специфічні принципи їх діяльності, які, на жаль, не прописані вітчизняним законодавством. Ще одним невирішеним питанням у методологічному

плані залишається відсутність визначення класифікаційних ознак та, відповідно, видів кредитних спілок.

Таким чином, на основі дослідження теоретичних і практичних основ організації та функціонування даних установ очевидним постає питання обґрунтування основних їх видів.

Переглянувши велику кількість літературних джерел і наукових видань, можна зазначити, що на сьогоднішній день відсутня змістовна та доцільна класифікація таких небанківських фінансово-кредитних установ, як кредитні спілки.

Аналізуючи практику функціонування кредитних спілок в Україні, деякі автори умовно поділяють дані організації залежно від напрямку діяльності на два основні види (типи) [8]:

1) *спілки соціального напрямку*: засновуються, здебільшого, на базі трудових колективів чи громадських об'єднань, церковних парафій; їх діяльність характеризується порівняно низькими процентними ставками за кредити, в результаті чого ці кредитні спілки є нестійкими перед інфляцією, існують переважно за рахунок сторонніх пожертвувань або завдяки загальній орієнтації членства на дрібні та переважно короткотермінові позики;

2) *спілки ринкового напрямку*: засновуються, у більшій мірі, за територіальним принципом і професійними ознаками на базі чисельної і тому диверсифікованої за характером членів громадської організації; ведуть гнучку процентну політику, практикують кредитування на різні терміни та під різні види гарантування, пропонують декілька видів вкладів.

Однак, на наш погляд, даний поділ не є вичерпним. У цьому аспекті доцільно скористуватися попередньо розглянутим комплексом принципів і законодавчою базою, на основі яких можна було б сформувані чітку та змістовну класифікацію, яка на сьогоднішній день, на жаль, відсутня.

Саме тому пропонуємо розширити перелік класифікаційних ознак і розділити кредитні спілки за запропонованими нижче критеріями:

1. Залежно від ознаки (принципу) створення [4]:

- за географічною (територіальною) ознакою – проживання в певному регіоні: селі, селищі, місті, районі, області;
- за професійною ознакою – приналежність до певної професії, професійної спілки, об'єднання професійних спілок, іншої громадської чи релігійної організації;
- за організаційною ознакою – наявність спільного місця роботи чи навчання;
- за соціальною ознакою – наявність спільних мотивів, інтересів, поведінки, системи цінностей тощо;
- змішані – передбачають комбінування перерахованих вище ознак.

2. *Залежно від того, якими учасниками (членами) вони створені [4]:*

- фізичними особами – громадянами України, іноземцями та особами без громадянства, які постійно проживають на території України;
- юридичними особами – професійними спілками та їх об'єднаннями;
- змішані – спільна участь фізичних та юридичних осіб.

3. *Залежно від форми діяльності [4]:*

- кредитні спілки, які функціонують як окремі самостійні структури;
- кредитні спілки, які утворюють асоціації: місцеві – діють на території окремої адміністративно-територіальної одиниці (не менше 3 кредитних спілок); всеукраїнські – діють на території всієї України за умови, що членами є кредитні спілки з більше ніж половини адміністративно-територіальних одиниць;
 - кредитні спілки, які функціонують як об'єднання, що створюються на базі членства асоціації кредитних спілок з метою сприяння їх фінансовій стабільності та об'єднання тимчасово вільних коштів членів для їх взаємокредитування.

4. *За масштабами (територією) діяльності:*

- місцеві (локальні) – діють на території окремої адміністративно-територіальної одиниці (окрім області);
- регіональні – діють на території декількох адміністративно-територіальних одиниць у межах регіону (області);
- міжрегіональні – діють на території декількох регіонів (областей);
- національні (всеукраїнські) – діють на території всієї України.

5. *За наявністю мереж філій (представництв, відділень):*

- кредитні спілки без філій (наявний один головний офіс);
- кредитні спілки, що мають філії.

6. *За набором надаваних послуг:*

- зі стандартним набором (кредитно-вкладні операції);
- з розширеним набором (поручительство, благодійна діяльність тощо).

7. *За спеціалізацією послуг стосовно клієнтів-учасників (структурою кредитного портфеля):*

- споживчі – спеціалізуються на роздрібному кредитуванні фізичних осіб і малого бізнесу, задоволенні поточних потреб учасників у необхідних товарах, послугах тощо;
- іпотечні – спеціалізуються на наданні довготермінових позик учасникам під заставу нерухомого майна;

- фермерські – утворюються фермерами, які акумулюють свої грошові кошти для фінансової взаємодопомоги в напрямку ведення господарства (сім'єю або з використанням найманої праці) на власній чи орендованій землі;
- сільськогосподарські – створюються сільськогосподарськими товаровиробниками з метою взаємокредитування та заощадження коштів;
- комерційні – спеціалізуються на взаємокредитуванні та заощадженні коштів учасників, які провадять свою діяльність у сфері торгівлі;
- інші – спеціалізуються на задоволенні інших потреб учасників щодо кредитування та заощадженні їх внесків;
- універсальні (змішані) – спеціалізуються на наданні послуг одразу за декількома напрямками.

8. За масштабами операцій:

- роздрібні – акумулюють кошти численних клієнтів, невеликі за обсягом;
- оптові – обслуговують незначну кількість «великих» клієнтів зі значним обсягом коштів.

9. За фінансовим станом:

- стійкі (стабільні) – які є сталими у довгостроковій перспективі щодо виконання своїх зобов'язань;
- проблемні – у яких наявні часткові труднощі з платоспроможністю;
- кризові – які повністю втратили платоспроможність та знаходяться на межі банкрутства;
- банкрути – неспроможні відновити свою платоспроможність та задовольнити визнані господарським судом вимоги кредиторів.

На цьому перелік класифікаційних ознак і видів кредитних спілок можна було б завершити. Однак, якщо звернутися до офіційної звітності Національної комісії, що здійснює державне регулювання в сфері ринків фінансових послуг [10], то можна сформулювати ще дві класифікаційні ознаки з чіткими межами, встановленими регулятором:

10. За кількістю учасників (членів) [10]:

- дрібні або малі – до 1 тис. осіб;
- середні – від 1 до 10 тис. осіб;
- великі – від 10 до 20 тис. осіб;
- надвеликі – більше 20 тис. осіб.

11. За обсягом активів [10]:

- надмалі (до 1 млн грн);
- малі (від 1 до 10 млн грн);

- середні (від 10 до 50 млн грн);
- великі (від 50 до 100 млн грн);
- надвеликі (більше 100 млн грн).

Запропонована класифікація кредитних спілок містить найбільш важливі способи їх групування та демонструє найбільш поширені їх види, які сьогодні діють на території України.

Висновки та перспективи подальших наукових розробок у цьому напрямку. Підсумовуючі результати проведеного дослідження, можемо зазначити, що кредитні спілки за своєю сутністю є неприбутковими організаціями, адже не мають на меті отримання прибутку. У той же час, наявність позитивного фінансового результату в певному періоді не переводить їх до складу підприємницьких установ. У зв'язку з цим, пропонується привести у відповідність законодавчу базу з метою усунення суперечностей, які виникають на сьогоднішній день в даному аспекті.

Крім того, незважаючи на досить значний перелік комплексу принципів діяльності кредитних спілок і розглянутих класифікаційних ознак, останні, можливо, не є вичерпними та за потреби можуть бути доповнені та/або більш деталізовані.

Таким чином, проведе дослідження є вагомим внеском до теоретико-методологічної бази у сфері діяльності кредитних спілок і може набути подальшого практичного використання.

Список використаних джерел

1. Волкова О. Г. Вплив кредитних спілок України на фінанси домогосподарств. URL : http://www.investplan.com.ua/pdf/17_2019/5.pdf.
2. Господарський кодекс України. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/436-15>.
3. Закон України «Про запобігання та протидію легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом, фінансуванню тероризму та фінансуванню розповсюдження зброї масового знищення». URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1702-18>.
4. Закон України «Про кредитні спілки». URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2908-14>.
5. Калівошко О. М. Оцінка діяльності кредитних спілок в Україні. URL: http://visnyk-ekonom.uzhnu.uz.ua/archive/23_1_2019ua/22.pdf.
6. Костюк В. А., Шафарчук Л. С. Тенденції розвитку кредитних спілок в Україні. URL : <https://chmnu.edu.ua/wp-content/uploads/2019/07/Kostyuk-V.-A.-1.pdf>.
7. Податковий кодекс України. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2755-17>.
8. Прудніков А. О. Основні принципи функціонування кредитних спілок України в сучасних умовах. URL : <http://fbi.cfuv.ru/wp-content/uploads/2017/09/007prudnikova.pdf>.
9. Прудніков А. О., Пруднікова Л. А. Кредитні спілки та їх роль у суспільстві. URL : <https://ela.kpi.ua/bitstream/123456789/6430/3/32-37.pdf>.
10. Сайт Національної комісії, що здійснює державне регулювання у сфері ринків фінансових послуг. URL : <https://www.nfp.gov.ua/>.